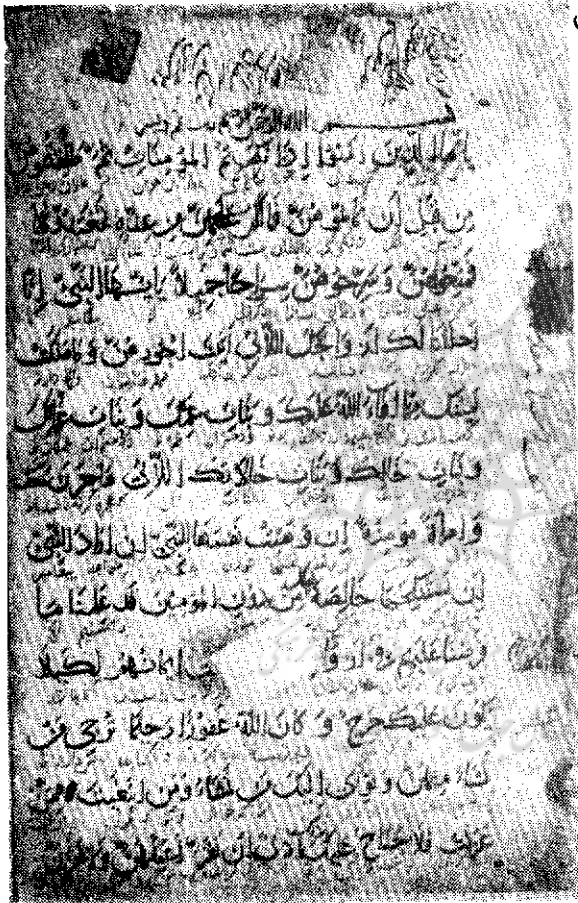

شرکت بنامه آستان قدس

دو تکه از تفسیر ابوالفتوح رازی

قدیم ترین و یا نخستین نسخه فارسی موجود در دنیا، نسخه یی است از کتاب الانبیه (۱) عن حقائق الادویه - در وینه (۲). انبیه یا انبیه کتابی است در داروشناسی و با اصطلاح طب قدیم شناخت ادویه مفرد (مفردات) و مؤلفش حکیم موفق الدین ابو منصور علی هروی. این نسخه که در شوال ۴۴۷ ه قمری کتابت شده (۳) بخط اسدی طوسی (۴) و دارای ارزش بسیار است. در باره دومین نسخه سخن بسیار است به نظر علامه قزوینی (۵) نسخه یی است از

- ۱- کذا در سبک شناسی ملک الشعراء بهار و یادداشتهای علامه قزوینی ولی استاد فیاض حدس می زند بصورت صحیح آن انبیه است با تقدیم ن برب . ۲ - یادداشتهای قزوینی جلد ۳ ص ۳۴۲ ۳- سبک شناسی ملک الشعراء بهار جلد ۲ ص ۲۴
- ۴- حکیم ابو نصر علی بن احمد اسدی طوسی از شاعران بزرگ قرن پنجم و حماسه سرایان معروف ایران است (تاریخ ادبیات در ایران دکتر صفا ج ۲- ص ۴۰۳)
- ۵- یادداشتهای قزوینی ج ۳

کتاب **السامی فی الاسامی** تالیف احمد بن محمد بن احمد بن ابراهیم اهل محله میدان نیشابور (۱) این نسخه در سال ۵۲۸ کتابت شده و در کتابخانه ملی پاریس (۲) است. نسخه بی‌از این کتاب نفیس (۳) در مؤسسه شرقشناسی لندن گرامر موجود است که در سال ۵۳۷ کتابت شده و نام مؤلف در آن نسخه علی‌الفضل احمد بن محمد المیدانی نوشته شده، در خور توجه و ذکر است.

بعد از آنکه کتاب ترجمان البلاغه را دویانی (۴) در ترکیه چاپ شد، معلوم شد نسخه اصل آن که در «اواخر شهر الله المبارک رمضان سال برپانصد و هفت از هجرت (۵)» کتابت شده از نسخه سامی فی الاسامی قدیم‌تر و کهنه‌تر است.

نسخه مهم دیگر دو جلد از شرح ابوالبراهیم بخاری است بر تعرف کلابادی معروف به شرح تعرف، از اقدم کتب صوفیه که در ۲۴۳ شوال ۴۷۳ کتابت شده و متعلق به کتابخانه سید فضل‌الله صمدانی پیشاوری است (۶)

اطلاع من از این نسخه بوسیله دوست سخن‌شناس و تازه‌آشنای من آقای دکتر ریاحی شده است و من بدین وسیله از ایشان سپاسگزاری می‌کنم. چندی پیش شهرت کرد (۷) که دو تکه از نسخه بی‌از قابوسنامه پیدا شده است که دومین نسخه است و اسف خورده میشد چرا آنرا به بیگانگان فروخته‌اند که از ایران بیرون برود ولی استاد مجتبی مینوی رساله‌ی محققانه نگاشت و روشن کرد که آن دو تکه بی‌اساس و معمول است. (۸)

استاد فرخ می‌گفتند در سفر اروپا همراه آقای نصرالله فلسفی به واتیکان رفته‌اند و نسخه بی‌از ترجمه فارسی انجیل را دیده‌اند. معظم‌له تاریخ کتابت آن نسخه را بیاد نداشتند ولی مطمئن بودند که آن نسخه یکی از قدیم‌ترین و نفیس‌ترین نسخه‌های فارسی عالم است.

- ۱- فرهنگنامه‌های عربی و فارسی تالیف آقای منزوی **کتابخانه**
- ۲- فهرست بلوشه شماره ۵۸۸۳
- ۳- مجله راهنمای کتاب سال ۴ شماره ۱ ص ۳۹
- ۴- ترجمان البلاغه کتابی است در بدیع تالیف محمد بن عمر الرادویانی که مدت‌ها به فرخی نسبت داده میشد.
- ۵- چاپ اسلامبول باهتمام احمد آتش
- ۶- مجله دانش سال سوم شماره سوم ص ۱۳۳ مقاله آقای حبیبی
- ۷- یادداشت‌های قزوینی ج ۳ ذیل آقای ایرج افشار بر صفحه ۳۴۲
- ۸- یادداشت‌های قزوینی ج ۳

باعتقاد مرحوم قزوینی سومین نسخه (۱) دوتکه از تفسیر ابوالفتوح است که در سالهای ۵۵۶ و ۵۵۷ ق هجری کتابت شده و از برکت وجود امام رضا (ع) در کتابخانه آستان قدس و در ایران باقی مانده است .

تفسیر ابوالفتوح تفسیر کبیر و گران قدری است که صرف نظر از ارزش مثنوی و دینی از لحاظ زبان و ادب فارسی ارزش بسیار دارد و اسم کامل این کتاب «روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن» (۲) و نام مولف آن جمال الدین ابوالفتوح الحسین بن علی بن محمد بن احمد بن الحسین بن احمد الخزاعی الرازی است .

ابوالفتوح از خاندان بدیلیان است (۳) که نسبشان به نافع بن بدیل (بروزن زبیر به ضم اول و به صیغه مصغر) و رضاء الخزاعی از صحابه معروف نبی اکرم (ص) می پیوندند . (۴)

بدیلیان در اصل عرب هستند که عده بی از آنها بایران آمده و در نقاط شمالی ایران مانند ری و نیشابور و سبزوار اقامت جسته اند .

شیخ ابوالفتوح مؤلف تفسیر کبیر که در علم تفسیر و کلام و حدیث دست داشته و از نویسندگان بزرگ قرن ششم هجری بوده است نیز (۵) از این خاندان است .

تاریخ تولد و وفات شیخ معلوم نیست . علامه قزوینی نظر داده است که شیخ در یکی از سالهای ۴۶۷ تا ۴۸۰ متولد شده و در اواسط قرن ششم «ماه سادس» در گذشته است . (۶) قاضی نوراله شوشتری نوشته است : « از بعض ثقات مسموع شده مرقد شریفش در اصفهان است ، ولی این قول را اعتیاری نیست و شیخ به شهادت ابن حمزه ، که در زمان وفات او زنده بوده، درری دفن شده است (۷)

تفسیر ابوالفتوح تا کنون سه بار چاپ شده است چاپ اول آن در پنج مجلد و به قطع وزیری است . متن این چاپ بر اساس نسخه بی است که از روی نسخه آستان قدس رونویسی شده است . این نسخه (۸) را در زمان ناصرالدین شاه بدستور رکن الدوله

۱ - تفسیر ابوالفتوح چاپ اول ج ۵ ص ۶۲۳ خاتمة الطبع .

۲ - ایضاً ص ۶۱۵

۳ - در انساب سماعی و مأخذ دیگر نام عده بی از بدیلیان مذکور است (تفسیر - ابوالفتوح چاپ اول ج ۵)

۴ - ایضاً ج ۵ ص ۶۱۵

۵ - سبک شناسی ملك الشعراى بهار ج ۲ ص ۳۹۱

۶ - برای اطلاع از دلایل این حدس و استنباط مرحوم علامه رجوع کنید به جلد پنجم تفسیر ابوالفتوح (چاپ اول) نوشته محققانه علامه تحت عنوان «خاتمة الطبع» از صفحه ۶۳۴ تا ۶۳۷

۷ - ایضاً ج ۵ ص ۶۲۴ ۸ - سبک شناسی ج ۲ ذیل صفحه ۳۹۱

والی (استاندار) خراسان تهیه کرده‌اند. و بار دیگر در سفر دوم رکن الدوله به خراسان بدستور او بوسیله مرحوم ملک الشعراء صبوری (پدر ملک الشعراء بهار) آن رونوشت مقابله و تصحیح شده و بعد به طهران رفته‌است. چاپ این تفسیر در عهد مظفرالدین شاه و فرمان وی آغاز شد. دو جلد از آن به چاپ رسید و متوقف گشت و سپس سه جلد دیگر در سال ۱۳۱۰ شمسی هجری و در عصر شاهی رضاشاه کبیر و بدستور آقای حکمت وزیر فرهنگ وقت بزبور طبع آراسته گردید.

این چاپ به قول مرحوم بهار «بی‌اندام و بسیار معلوط بطبع رسیده است» ولی در عوض مذیل است به مقاله محققانه و دقیق علامه قزوینی که کامل‌ترین و دقیق‌ترین اطلاعات در باره ابوالفتوح و ارزش کتاب او را در بردارد.

چاپ دوم تفسیر ابوالفتوح در سال ۱۳۲۰ شمسی هجری آغاز و بسرمايه شرکت تضامنی علمی درده مجلد و چاپ سوم نیز، بسرمايه کتابفروشی علمی و در مرداد ۱۳۳۴ شمسی هجری به انجام رسیده است این دو چاپ «خاتمه الطبع» مرحوم قزوینی را ندارند و در پشت جلد اول آن نوشته شده است آقای مهدی الهی قمشه‌ای استاد دانشگاه تهران کار تصحیح و تحشیه آنرا برعهده داشته‌اند.

باهمه اینها جا دارد تفسیر ابوالفتوح از روی نسخه اصیل و معتبر تری چاپ شود و ارزش ادبی و معنوی آن بیش از پیش آشکار گردد. اما نسخه های کتابخانه آستان قدس:

الف - نسخه مورخ ۵۵۶، مرحوم صنیع الدوله در مطلع الشمس (۲) می نویسد تفسیر شیخ ابوالفتوح وقفی خواجه شیر احمد ۲۱ سطری کاغذ بخارائی جلد قرمز جلد (۱) در فهرست چاپی آستان قدس (۳) راجع باین نسخه چنین نوشته‌اند:

روض الجنان شماره ۱۳۴-۱۳۳۶- مکرر ایضاً - این قطعه از آیه (یا ایها الذین آمنوا اذا نكحتم الایه) از سوره احزاب تا آخر سوره فتح - اول نسخه یا ایها الذین آمنوا الایه - آخر نسخه (گفته شد پیش از این والله ولی التوفیق) تاریخ کتابت سنه ۵۵۶ - کاتب حیدر بن محمد بن اسمعیل بن سلیمان ابراهیم الاردلانی النیشابوری - در هامش نسخه مقابله را قید کرده‌است - خطی نسخ اوراق اغلب (۲۱) سطری و بعضی

مختلف السطور (۴)

۱- سبک شناسی ج ۲ ص ۳۹۲ ۲- مطلع الشمس ج ۲ ص ۵۸۶ کتب تفسیر عامه

۳- فهرست کتابخانه آستان قدس ج ۱ ص ۶۶ از فصل سوم

۴- راستست زیرا بطور نمونه من آمار گرفتم:

(صفحه بی از اول نسخه ۲۴ سطر و از وسط نسخه ۲۱ سطر فارسی)

صفحه بی از اول نسخه ۱۲ سطر و از وسط نسخه ۱۱ سطر نسخ (عربی)

آیات نسبتاً (کذا) جلی نوشته شده - وقفی خواجه شیر احمد (۱) عدد اوراق (۳۰۸) طول ۲ گره و ۵ بهر - عرض ۱ گره و ۶ بهر - قفسه ... (کذا) همین مطالب را با اندک اختلاف در فیش کتاب نقل کرده اند :

« روشن‌الجنان - فارسی - مفسر شیخ ابوالفتوح خزاعی نیشابوری - مال‌تحریر ۵۵۶ - عدد اوراق ۳۰۸ - جزء کتب تفسیر - شماره ۱۴۳ - شماره عمومی ۱۳۳۶ - واقف خواجه شیر احمد - تاریخ وقف (نامعلوم) طول ۲۵ عرض ۱۶ سانتیمتر » .

نکته‌یی که از نظر تهیه کنندگان فهرست آستان قدس دور مانده، این است که نسخه از دو قسمت تشکیل شده است و هر کدام شیوه تحریر و نوع کاغذی مخصوص بخود دارد : ۱۲۴ ورق از آغاز این نسخه بامر کب سیاه پرورنک و قلمی ریز تر نوشته شده است و بقیه مرکب کم‌رنگ‌تر (قهوه‌یی) و قلم درشت‌تر دارد . کاغذ قسمت اول زردچهره تر و نازک‌تر و از آن قسمت دوم ، سفیدتر و کلفت‌تر است .

در قسمت اول کاتب آیات را با خط درشت و مشکول نوشته است . ترجمه در زیر آیات در چند صفحه اول بامر کب قرمز نوشته شده است و از آن پس مانند تفسیر با مرکب متن است .

این قسمت با بسم‌الله الرحمن الرحیم رب تمم و یسر (ظاهرأ الحاقی بنظر میرسد) و یا ایها الذین آمنوا اذانکحتمم ... (الخ) شروع میشود که آیه ۴۸ از سوره ۳۳ (سوره الاحزاب) (۲) است و باین عبارت ختم میشود : « و این بر تفسیر آنکس باشد که صعق موسی را بمرک تفسیر کند گفتند دلیل این تاویل آنست ... (کذا) که تفسیر آیه نفخ فی الصور فصعق » یا آیه ۶۸ از سوره ۳۹ (سوره الزمر) است (۳) باین ترتیب تسکة مورد بحث مشتمل میشود بر نیمه آخر جزء بیست و دوم تا اوایل نیمه اول جزء بیست و چهارم از کلام الله مجید که قسمتی از سوره الاحزاب و تمام سوره‌های سبأ ، فاطر ، یس ، الصافات و ص و قسمتی از اوایل الزمر را در بر دارد .

نمونه‌یی از ترجمه :

« سبأس خدای انک . او راست‌انج در آسمانها . وانج در زمین است . و او راست سبأس در آخره . و او حکیم و دانا ست (۱) . داند انج در شود در زمین . وانج بیرون

۱- آقای او کتابی مدیر کتابخانه آستان قدس در مقدمه فهرست کتابخانه چنین نوشته است : « خواجه شیر احمد (بن عمید الملک بن شیر احمد) تونی از مردان اواخر سده دهم هجری قمری است ترجمه اش بنظر نرسیده تاریخ وقف نیز نوشته شده » (ج ۴ صفحه یا)

۲- چاپ بیات و اسلامیه ۳- ایضا

آید از آن و آنچه فروزاید از آسمان و آنچه برشود در او و او بخشاینده و امرزنده است (۲) و گفتند آنان که کافر شدند نیاید بما قیامه . بکوفی و بحق خدای من آید، بشما . داناه نهران است . دور نشود از او بسنگ ذره‌ای در آسمانها و نه در زمین و نه کوچکتر از آن و نه بزرگتر الا در کتابی روشن (۳)

«سوره سبأ، شماره آیات را من گذاشته‌ام در نسخه نیست»

نمونه دیگر: «سبأ خدای را آفریننده آسمانها و زمین . کننده فرشتگان رسولان خداوندان بالها دودو و سه‌سه و چهارچهار بیفزاید در آفرینش آنچه خواهد خدای بر همه چیز تواناست (۱) هر چه بکشاید خدای برای مردمان از رحمة نیست باز گیرنده از او آنچه باز گیرد نیست فرو گذارنده‌ی آنرا از بس او و او بی‌همتا و محکم کار است (۲) ای مردمان یاد کنی نعمة خدای بر شما هست هیچ آفریدکاری جز خدای که روزی دهد شما را از آسمان و زمین نیست خدای الا و چگونه می‌برگرداند شمارا (۳) (سوره فاطر که در اصل نسخه بنام ملائکه آمده است)

نمونه‌یی از تفسیر :

« مفسران خلاف کردند در معنی این کلمه: نافع الازرق عبدالله عباس را بر رسیدند که ص چه باشد گفت نام دریای است که در مکه بود و عرش خدای جل جلاله بر او بود در آنکه که نه شب و نه روز و ذلک قوله و کان عرشه علی الماء . سعید جبیر گفت نام دریای است که خدای تعالی خلقان را بان زنده کند بین النفختین . صحاك (کذا) گفت اشارتست بصدق الله مجاهد گفت فاتحه سورتست . قتاده گفت از نامهای قرانست . سدی گفت قسمی است که خدای تع کرد با او سوگندی و او نامی است از نامهای خدای جل جلاله . محمد بن گفت فاتحه نامهای است خدای را که اول آن صاد بود چون صمد و صانع و صادق و گفتند نام سورتست و گفتند اشاره بصادود و اعراض کافران از قران . جمله قران صادق خوانند بیا سکان دال و در شاذ حسن بصری و ابن ابی اسحق خوانند صاد بکسر دال . (سوره ص) .

کاتب شماره جزءها را بر بالای صفحات بخط درشت در گوشه چپ نوشته است (از الثانی تا الثانی عشر) بطور کلی در رسم الخط نسخه این قسمت‌ها نمایان است .

تنوین و تشدید هست مثل : سخریبه، جنیان و عیدالله

پوچ و گعمه چاپ و جوك است: « بیغامبر، چنانك، بکوی گفتنی، چیز » در نقطه گذاری

اهمال شده است .

یادداشت‌هایی بقلم عمال آستان قدس در نسخه هست که نقل میشود :

دستم بزیر خاک چو خواهد شدن تپاه باشد بیسار کار بماند خط سیناه

ای هر که این بخواند و بر من دعا کند یارب عفوش کن بقیامت همه گناه

(ورق ۲۸ با قلم درشت و مرکب کم‌رنگ)

المجلد السادس عشر من تفسير جمال ۰۰۰۰ (کلمه بی است ناخوانا نظیر -الدين) ابوالفتوح الرازی نورالله قبره وغفره مع الائمة الطاهرین - بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله العالم وبعده الاوراق وخفی طرف الاطلاق و ۰۰۰۰ وبعده فان صاحب الاعظم ولی الایادی والنعم معدن العلم والمجد والحلم جمال العتره المصطفویه کمال العصبه المرتضویه قوام المعالی نظام الایام واللیالی الامیر عز الحق والدنیا والدين شرف الاسلام والمسلمین حسین حارن (خازن - ظن) جعل الله عزو علاقاته بالخیر ۰۰۰۰۰۰ فانما ائمه علی الذين یبدلونه ان الله سمیع علیم (ورق ۳a بامر کب کهنه وخطی ناخوانا) یادداشتهای زیادی از عمال آستان قدس در چند صفحه اول نسخه دیده میشود که غالباً با عبارت «عرض دیده شد» (۱) همراه است. در ورق ۲۵ عرض دیده شد ۱۰۵۸ (ورق ۲b) - ۶ شهر ربیع الاول سنه ۱۱۹۶ داخل عرض شد مهری که فقط (بن علی) در آن خوانده میشود. ایضا در همین صفحه سنه ۱۲۷۰ داخل عرض شد و مهری با عبارت الراجی عن الله فضل الله - (ورق ۳a) - بتاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۲۵۰ لوی میل داخل عرض شد .

در همین ورق بتاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۱۰۴ یا (۱۱۵۴) تغاقوی میل داخل عرض کتابخانه سرکار فیض آثار شد مهر با عبارت یحیی الرضوی (شاید مرحوم حاج میرزا یحیی ناظر)

ایضا شهر رمضان المبارک ... ۱۲۹۶ داخل عرض شد، مهر با عبارت العبد رحیم - (شاید مرحوم آقا شیخ عبدالرحیم پدر آقای منتجب رحیمی مدیر کتابخانه فرهنگ مشهد) - ورق ۳b (صفحه اول از متن تفسیر) ۱۰ رمضان المبارک ۱۲۷۲ داخل عرض شد مهری با عبارت ناخوانا که محمد حسین اول آن خوانده میشود. ایضا بتاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۸۷ داخل عرض شد مهر با عبارت ابوالقاسم الحسینی - ورق ۴a بتاریخ ۲۰ ربیع المولود ۱۲۸۹ ملاحظه شد مهر طنرا در چند جامهر کوچکی با عبارت «وقف کتابخانه سرکار فیض آثار حضرت نامن الائمة - سلام اله علیه» و مهر بزرگی با عبارت: «وقف روضه رضویه مقدسه».

قسمت دوم نسخه

این قسمت چنان که گفته شد بر روی کاغذی ضخیم تر و کهنه تر و بامر کب کم رنگ تر نوشته شده است .

۱- عرض اصطلاح اداری و نظامی قدیم است . دیوان عرض از دیوانهای قدیم بوده است عارض لشکر ریاست اداره امور سپاه راداشته و بکار لشکریان رسیدگی میکرد اینجهام مراد بازرسی و رسیدگی است (تاریخ دیالجه و غز نویان تالیف عباس - پرویز ۳۷۰)

آغاز آن. «و جنایات کننده تر کسی با ایشان شیطانست» یحیی معاذجون این (ایت) خواندی اصحابش را کفّتی بدانند که در عالم چیزی نیست ازین اومیندوار تر بنا وادخل هم که آیه هشتم از سوره ۴۰ (سوره المؤمن) است. چون قسمت اول به آیه ۶۸ از سوره زمر ختم میشد و سوره زمر ۷۵ آیه دارد بنابراین نیک روشن میشود که این دو قسمت جدا از هم نوشته شده‌اند و متعلق به یک دوره و به یک کاتب نیستند.

بین این دو قسمت هفت آیه از سوره زمر و هفت آیه از سوره مومن فاصله است یعنی رویهم ۱۴ آیه نیست. اما نسخه به آخرین جمله از تفسیر سوره فتح ختم میشود بنابراین مشتمل است بر قسمتی از آیه هشتم سوره مومن تا آخر سوره مبارکه فتح که از نیمه دوم جزء بیست و چهارم است تا اواخر نیمه دوم جزء بیست و ششم کلام الله مجید. این قسمت تمام سوره‌های فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه، احقاف محمد و قسمت بیشتری از سوره مؤمن را دربردارد
نا تمام

اشیاء موزه آستان قدس

شرح عکس پشت جلد

کاسه چینی

کاسه چینی سردار ته کبود مخروطی شکل زمیسه سفید دارای گل‌های درشت لاجوردی که بر گه‌های آن درهم روی کاسه زینت شده و درون کاسه سفید ساده است سرپوش آن از نوع همان جنس است لیکن نقش و گل‌های آن فرق دارد نقش سرپوش شش قسمت شده که هر قسمتی شکل یک ترنجبی را داده است و در بالای سرپوش دسته‌ای تعبیه گردیده که با گل‌های لاجوردی منقوش شده و دور تادور سرپوش زنجیره طلائی رنگ مزین شده است.

این ظرف ظریف و زیبا با اندازه ۲۲ سانت پهنا و ۱۶ سانت ارتفاع است و مربوط بقرن دهم هجری است و اکنون در ویترین زیبای موزه آستان قدس خودنمایی میکند.